

Wiktor Drózdź¹, Beata Drózdź²

¹Katedra i Klinika Psychiatrii Akademii Medycznej w Bydgoszczy

²Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna nr 2 w Bydgoszczy

Rozpoznawanie specyficznych trudności w uczeniu

Recognition of specific learning difficulties

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono obecnie obowiązujące kryteria rozpoznawania specyficznych trudności w uczeniu według Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych Rewizji Dziesiątej (ICD-10). Zwrócono również uwagę na udział lekarzy w rozpoznawaniu tych trudności.

Słowa kluczowe: trudności w uczeniu, ICD-10

ABSTRACT

The paper describes the current diagnostic criteria of specific learning difficulties according to the International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, tenth revision (ICD-10). The role of physicians in recognizing these difficulties was underlined.

Key words: learning difficulties, ICD-10

Do najbardziej rozpowszechnionych wśród dzieci przewlekłych problemów zdrowotnych należą: zespoły nadpobudliwości ruchowej i zaburzeń uwagi, zaburzenia uczenia i astma oskrzelowa. Powszechnie uważa się, że trudności w uczeniu są dla lekarzy pediatrów najtrudniejsze do rozpoznania. Nie istnieją proste, praktyczne wskazówki czy algorytmy diagno-

styczne. Jednak z drugiej strony powinno się podejmować wysiłki, by dzieci z takimi trudnościami mogły uzyskać adekwatną pomoc odpowiednio wcześniej [1].

Trudności w uczeniu stanowią odrębną kategorię diagnostyczną w ramach Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych, rewizja 10 (ICD-10, *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, tenth revision*) [2]. Określono je mianem specyficznych zaburzeń rozwoju umiejętności szkolnych i są kodowane jako F81. W ramach tej kategorii wyróżniono: specyficzne zaburzenia czytania (F81.0), specyficzne zaburzenie analizy dźwiękowo-literowej (F81.1), specyficzne zaburzenie umiejętności arytmetycznych (F81.2), mieszane zaburzenia umiejętności szkolnych (F81.3) oraz inne zaburzenia rozwojowe umiejętności szkolnych (F81.8).

Mimo znacznego rozpowszechnienia tych zaburzeń wśród dzieci, a także mimo faktu, że zaburzenia te wiążą się z istotnymi problemami z funkcjonowaniem — zagadnień specyficznych trudności w uczeniu nie omówiono w najnowszym podręczniku psychiatrii klinicznej. Między innymi z tych powodów autorzy niniejszej pracy podejmują próbę przybliżenia tej tematyki.

Etiologia tych zaburzeń jest nieznaną, jednak uważa się, że w ich powstawaniu uczestniczą czynniki biologiczne i niebiologiczne (np. brak możliwości uczenia czy nieadekwatność procesu nauczania). Zaburzenia uczenia zwykle powodują wieloletnie problemy, czyli ich przejawy można stwierdzić w okresie dojrzewania i u osób dorosłych [2–4].

Wspólną cechą tych problemów zdrowotnych jest występowanie zaburzeń w nabywaniu umiejętności szkolnych od najwcześniejszych stadiów rozwoju. Zaburzenia te nie wynikają z braku możliwo-

Adres do korespondencji:

dr med. Wiktor Drózdź

Katedra i Klinika Psychiatrii AM

ul. Kurpińskiego 19, 85-096 Bydgoszcz

tel. (052) 585 40 39, faks (052) 585 37 66

e-mail: kikpsych@amb.bydgoszcz.pl

Psychiatria w Praktyce Ogólnolekarskiej 2003; 3 (4): 165–168

© 2003 Via Medica

ści uczenia się ani też nie są bezpośrednim wynikiem urazów mózgu lub chorób czy deficytów percepcyjnych, mogą natomiast współistnieć z nimi, a także z innymi zespołami klinicznymi (takimi jak zaburzenia uwagi czy zaburzenia zachowania). Są najprawdopodobniej skutkiem nieprawidłowego przebiegu procesów poznawczych i wynikają z pewnego rodzaju dysfunkcji biologicznych. Występują częściej u chłopców niż u dziewcząt lub też są częściej rozpoznawane u płci męskiej. Istotnym kryterium diagnostycznym jest obecność którejś z form tych zaburzeń już we wczesnym okresie szkolnym [2, 5].

Objawy trudności w uczeniu ujawniają się zazwyczaj w pierwszych latach nauki szkolnej [6]. Wczesne rozpoznanie trudności w uczeniu ma często kluczowe znaczenie dla możliwości zastosowania odpowiednich programów terapeutycznych, a także dla zmniejszenia urazów psychicznych, które mogą wynikać z niezrozumienia problemu przez opiekunów i otoczenie dziecka [4, 6]. Ważną rolę w tym zakresie mogą odgrywać lekarze zajmujący się dziećmi.

W trakcie wizyt u lekarza u pacjentów ujawniają się niekiedy problemy związane z trudnościami w uczeniu. Wprawdzie lekarze nie są w stanie precyzyjnie stawiać rozpoznania trudności w uczeniu, jednak mogą — dzięki posiadanej wiedzy w tym zakresie — znacząco wspomóc postawienie odpowiedniej diagnozy, a także ułatwić skierowanie dziecka do specjalistycznej placówki (zwykle poradni psychologiczno-pedagogicznej). Natomiast po ustaleniu rozpoznania trudności w uczeniu, jeśli mają stały kontakt z rodziną dziecka, mogą nakłaniać do stosowania zaleconych ćwiczeń i metod terapii. W ten sposób mogą spełniać istotną rolę w dbaniu o prawidłowy rozwój dziecka z trudnościami w uczeniu.

W tabeli 1 przedstawiono kryteria diagnostyczne dla specyficznych zaburzeń rozwoju umiejętności szkolnych według ICD-10 [2].

Autorzy ICD-10 podkreślają pięć trudności wywołujących się w związku z diagnozowaniem specyficznych zaburzeń rozwoju umiejętności szkolnych.

1. Należy odróżnić te zaburzenia od jeszcze prawidłowych wariantów rozwoju umiejętności szkolnych.
2. Należy uwzględniać dynamikę zaburzeń i ich znaczenie w poszczególnych fazach rozwoju.
3. Należy uwzględniać fakt, że umiejętności szkolne są zdobywane w ramach aktywnego procesu uczenia i nie są prostą pochodną biologicznego dojrzewania. W dużej mierze zależą od warunków rodzinnych i szkolnych.
4. W wypadku indywidualnego badania na ogół nie ma możliwości określenia, jakie procesy poznawcze spowodowały istniejące trudności, a jakie dysfunkcje poznawcze są skutkiem tych perturbacji.

5. Podział specyficznych zaburzeń rozwoju umiejętności szkolnych nadal budzi kontrowersje (ICD-10).

Specyficzne zaburzenia czytania — dysleksja rozwojowa (F81.0)

Dysleksja rozwojowa polega na występowaniu specyficznego i znaczącego upośledzenia umiejętności czytania, za które nie są wyłącznie odpowiedzialne czynniki takie jak: wiek umysłowy dziecka, problemy ostrości wzroku lub nieadekwatny proces nauczania. Zaburzenie to może dotyczyć: zdolności rozumienia czytanego tekstu, zdolności rozpoznawania czytanych słów, wykonania zadań wymagających czytania. Trudności w analizie dźwiękowo-literowej zwykle się utrzymują mimo poprawy w zakresie umiejętności czytania.

Często w wywiadzie obecne są dane o zaburzeniach rozwoju języka lub mowy albo trudnościach w przetwarzaniu informacji słuchowych, różnicowaniu dźwięków mowy, przetwarzaniu informacji wzrokowych i innych nieprawidłowości. Częste są zaburzenia uwagi, połączone z nadruchliwością.

Zaburzenia występujące w okresie późnego dzieciństwa często objawiają się komplikacjami w życiu dorosłym, gdzie zaburzenia pisania są głębsze niż deficyty czytania. Uszkodzenia analizy fonologicznej są prawdopodobnie odpowiedzialne za trudności w analizie dźwiękowo-literowej i objawiają się pod postacią trudności w czytaniu. Popelniane błędy ortograficzne często nie zachowują poprawności fonetycznej.

Do częstych komplikacji należą opuszczanie szkoły oraz problemy z przystosowaniem społecznym, zwłaszcza w późniejszych latach szkoły podstawowej i w szkole średniej.

Wskazówki diagnostyczne

Poziom umiejętności czytania jest znacząco niższy od oczekiwanego przy uwzględnieniu wieku, ogólnej inteligencji i zaawansowania w nauce. W początkowym okresie nauki alfabetu mogą pojawiać się problemy w recytowaniu alfabetu, podawaniu poprawnych nazw liter, nadawaniu słowom prostego rytmu i analizowaniu czy kategoryzowaniu dźwięków. W późniejszej fazie mogą pojawiać się błędy w trakcie głośnego czytania:

- opuszczenia, zastępowanie jednych wyrazów innymi, zniekształcenia albo dodawanie wyrazów — lub całych ich części;
- wolne tempo czytania;
- opóźnione rozpoczęcie czytania, długie wahania, gubienie miejsca czytania w tekście, nieodpowiednie frazowanie;
- przestawianie słów w zdaniach i literach.

Tabela 1. Kryteria rozpoznania specyficznych zaburzeń rozwoju umiejętności szkolnych (F81) według ICD-10
Table 1. The ICD-10 diagnostic criteria of specific learning difficulties

1. Występowanie istotnych klinicznie trudności szkolnych
 - obecność jakościowych nieprawidłowości, niebędących wariantem prawidłowego rozwoju, czyli zaburzeń umiejętności szkolnych związanych z wewnętrznymi czynnikami rozwoju dziecka
 - obecność objawów zwiastunowych — w wywiadzie opóźnienia lub odchylenia rozwojowe w wieku przedszkolnym dotyczące mowy lub języka
 - ewentualna obecność problemów towarzyszących — zaburzeń uwagi, nadpobudliwości ruchowej, zaburzeń emocjonalnych lub zaburzeń zachowania
 - zaburzenia nie ustępują łatwo i szybko przy większej pomocy w domu i szkole
2. Przyczyn trudności nie wyjaśnia wyłącznie obecność upośledzenia umysłowego lub obniżenia sprawności intelektualnej mniejszego stopnia. Niezbędne jest wykonanie wystandaryzowanych testów osiągnięć szkolnych oraz oznaczenie ilorazu inteligencji dziecka, dzięki czemu można określić, czy jego osiągnięcia szkolne są wyraźnie niższe od oczekiwanych u dziecka o tym samym wieku umysłowym
3. Trudności mają charakter rozwojowy, to znaczy były obecne już w pierwszych latach nauki szkolnej, a nie pojawiły się w późniejszych etapach edukacji. Wywiad na temat postępów dziecka w nauce szkolnej powinien dostarczać dowodów w tym zakresie
4. Nie istnieją czynniki zewnętrzne, które mogłyby stanowić wystarczające wyjaśnienie trudności szkolnych dziecka. Na przykład złe wyniki szkolne nie mogą wynikać z przedłużającej się nieobecności w szkole bez możliwości uczenia się w domu ani z niewłaściwego procesu edukacji
5. Zaburzenia te nie mogą wynikać bezpośrednio z nieskorygowanych zaburzeń wzroku lub słuchu
6. Uwaga dodatkowa:
 - należy uwzględniać i osobno kodować wszelkie współistniejące zaburzenia neurologiczne, np. porażenie mózgowe

Mogą też występować trudności z rozumieniem czytanego tekstu:

- niezdolność do przypominania sobie przeczytanych faktów;
- niezdolność do wyciągania wniosków z przeczytanego tekstu;
- posługiwanie się raczej ogólną wiedzą niż informacjami z przeczytanego tekstu.

Specyficzne zaburzenie analizy dźwiękowo-literowej (F81.1)

Zaburzenie to polega na występowaniu specyficznych i znaczących zaburzeń rozwoju umiejętności analizowania dźwięków i liter (przy braku w wywiadzie specyficznych zaburzeń czytania), które nie wynikają z wczesnego wieku umysłowego, zaburzeń ostrości wzroku czy nieadekwatnego procesu nauczania. Umiejętności w zakresie czytania (zarówno dokładność, jak i rozumienie tekstu) mieszczą się w normie, natomiast zaburzona jest zdolność prawidłowego literowania słów oraz ich pisania. Popętniane błędy ortograficzne zwykle zachowują poprawność fonetyczną.

Specyficzne zaburzenie umiejętności arytmetycznych (F81.2)

Deficyt dotyczy raczej opanowania podstaw liczenia (dodawania, odejmowania, mnożenia, dzielenia) niż abstrakcyjnych umiejętności matematycznych (takich jak algebra, trygonometria, geometria). Umiejętności czytania i pisanie powinny odpowiadać normie dla wieku umysłowego dziecka. Zaburzenia

umiejętności arytmetycznych nie powinny wynikać z niewłaściwego nauczania lub być prostą pochodną defektów wzroku, słuchu lub funkcji neurologicznych albo zaburzeń neurologicznych czy psychicznych. Zaburzenia umiejętności arytmetycznych mogą się przejawiać jako niezdolność do rozumienia pojęć leżących u podstaw operacji matematycznych, brak rozumienia terminów i znaków matematycznych, niezdolność do rozpoznawania symboli liczbowych, niewykonywanie standardowych działań arytmetycznych, niezrozumienie, które liczby są istotne dla dokonywanych operacji arytmetycznych. Zaburzone może być porządkowanie cyfr, umieszczanie symboli podczas rachunków, umieszczanie przecinka dziesiętnego. Występuje niemożność dobrego opanowania tabliczki mnożenia.

Zaburzeń umiejętności arytmetycznych dotychczas dobrze nie poznano. Wydaje się jednak, że w przeciwieństwie do zaburzeń czytania i pisanie, umiejętności werbalne i słuchowo-percepcyjne nie są zakłócone, natomiast zaburzone są umiejętności wizualno-przestrzenne i wizualno-percepcyjne. U niektórych dzieci stwierdza się problemy społeczno-emocjonalne i problemy z zachowaniem, częste są również trudności w interakcjach społecznych.

Mieszane zaburzenia umiejętności szkolnych (F81.3)

Kategorię tę stosuje się w przypadku jednoczesnego występowania zaburzeń umiejętności arytmetycznych, a także umiejętności czytania oraz pisanie.

Tabela 2. Pytania przesiewowe o trudności w uczeniu dla rodziców dzieci w wieku szkolnym, według Stein i wsp., 2001 (zmodyfikowane)*

Table 2. Screening questions to parents of school-age children concerning learning difficulties, Stein et al., 2001 (modified)*

Jak dziecko radzi sobie z nauką w szkole?
Jak wyglądają osiągnięcia dziecka w zakresie:
— czytania
— głoskowania (fragmentowania słowa na tworzące je głoski)
— pisania (interpunkcja/czytelność pisma)
— poprawnego formułowania myśli na piśmie
— matematyki
(Jeśli dziecko ma problemy z którąś z tych umiejętności, proszę opisać, na czym one polegają?)
Jak dziecko radzi sobie ze zrozumieniem tego, co czyta?
Jak dziecko radzi sobie z rozumieniem i wykonywaniem poleceń?
*Każdą z umiejętności powinno się ocenić na następujących poziomach:
1. Ponadprzeciętnie
2. Przeciętnie
3. Poniżej przeciętnej
4. Bardzo słabo
Pytanie dodatkowe:
Czy dziecko często stosuje w swoich wypowiedziach przerywniki typu „yyyy” albo potrzebuje dość dużo czasu na udzielenie odpowiedzi?

Inne zaburzenia rozwojowe umiejętności szkolnych (F81.8)

W tej kategorii umieszcza się przede wszystkim zaburzenia rozwoju umiejętności wyrażania myśli i emocji w formie pisemnej (*expressive writing*).

Jak wynika z przedstawionych kryteriów diagnostycznych specyficznych trudności w uczeniu, rola lekarza pierwszego kontaktu polega na wykluczeniu u dziecka obecności znaczących deficytów słuchu lub wzroku. W przypadku wątpliwości lekarz powinien skoordynować przeprowadzenie specjalistycznej diagnostyki w tym zakresie. Takie postępowanie jest ważnym ogniwem działań prowadzących do ustalenia podłoża trudności w uczeniu.

Specyficzne zaburzenia rozwoju umiejętności szkolnych można właściwie rozpoznawać w pierwszych latach nauki szkolnej. Obecność wyraźnych problemów z uczeniem w tym okresie życia jest jedną z najważniejszych przesłanek diagnostycznych. Należy przy tym zdawać sobie sprawę z możliwości występowania w wywiadzie objawów zwiastunowych, a także czynników ryzyka pojawienia się trudności w uczeniu [7]. Przesłanki te mogą ułatwiać różnicowanie specyficznych trudności w uczeniu od innego rodzaju problemów.

Szczególne znaczenie w trakcie rutynowych wizyt ma regularne zadawanie rodzicom pytań o postępy dziecka w nauce szkolnej. Co więcej, lekarz powinien zachęcać rodziców do nieco szerszych wypowiedzi na temat ewentualnych trudności w uczeniu oraz ich przejawów [1].

Ponadto, w procesie rozpoznawania pomocne mogą się okazać opracowane przez lekarzy pediatrów pytania przesiewowe o występowanie trudności z uczeniem. Są one stosunkowo proste, a odpowiedzi są niezbyt czasochłonne [1]. Przedstawiono je w tabeli 2.

Im więcej w odpowiedziach na powyższe pytania pojawia się ocen niższych od przeciętnej, tym większe jest prawdopodobieństwo istnienia specyficznych trudności w uczeniu i tym większa zasadność kierowania dziecka na specjalistyczną diagnostykę do poradni psychologiczno-pedagogicznej.

PIŚMIENNICTWO

- Stein M.T., Zentall S., Shaywitz S.E., Shaywitz B.A. A school-aged child with delayed reading skills. *Pediatrics* 2001; 107: 916–920.
- Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Opisy kliniczne i wskazówki diagnostyczne. Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne „Vesalius”, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Kraków–Warszawa 1997.
- Shaywitz S.E., Fletcher J.M., Holahan J.M., Shneider A.E. i wsp. Persistence of dyslexia: the Connecticut longitudinal study at adolescence. *Pediatrics* 1999; 104: 1351–1359.
- McNulty M.A. Dyslexia and the life course. *J. Learn. Disabil.* 2003; 36: 363–381.
- Spagna M.E., Cantwell D.P., Baker L. Reading Disorder. W: Sadock B.J., Sadock V.A. (red.). *Kaplan and Sadock's Comprehensive Textbook of Psychiatry*. Lippincott Williams and Wilkins, Philadelphia 2000: 2614–2620.
- Shaywitz S.E. Current concepts: dyslexia. *NEJM* 1998; 338: 307–312.
- Drózd B., Drózd W. Dysleksja rozwojowa — współczesne koncepcje patogenezy, diagnostyki i terapii. *Psychiatria w Praktyce Ogólnolekarskiej* 2003; 4: 177–184.